

Sven Anders Johansson

Litteraturens slut

Göteborg: Glänta produktion, 2021, 234 s.

Få samtida svenska litteraturvetare har en lika stark position i den litterära offentligheten som Sven Anders Johansson. Det beror dels på Johanssons positioner som professor i litteraturvetenskap och som litteraturredaktör vid landets största kvällstidning i förening med hans mångåriga gärning som kritiker och debattör. Dels beror det på att Johansson, till skillnad från många andra akademiskt verksamma litteraturvetare idag, inte tycks vara drabbad av akut beröringsskräck inför samtidslitterära frågeställningar. Kanske ska man beteckna det som en form av mod.

Precis som i hans närmast föregående bok, *Det cyniska tillståndet* (2018), är *Litteraturens slut* en personlig och tämligen spretig uppgörelse med samtida litterära och kulturella frågor. Låt mig redan nu påtala att jag inte uppfattar att Johansson med denna bok vänder sig till det litteraturvetenskapliga forskarsamhället. Fastän oavbrutet intressant, intelligent och vittret, stundom också provocerande, är boken i första hand ett subjektivt inlägg i den offentliga diskussionen kring litteratur och litteraturens villkor.

Boken är indelad i 97 nummerade, relativt korta, textstycken eller kapitel. Det valda formatet – den uppbrutna och fragmentariska framställningsformen – är i sig, menar Johansson, en konsekvens av det han betecknar som ”litteraturens slut”:

Kanske har det allmänna tålmodet inför tryckt text blivit så litet att den här boken borde skrivas i sentensform istället för traditionell brödtext, sida upp och sida ner. På grund av min oförmåga och otålighet är den någonting mittemellan. Fast kanske är dessa subjektiva brister också symptom på något objektivt: möjligheten att tänka sammanhängande, att fånga sin tid – eller ens den egna tanken – i en berättelse har gått förlorad. (s. 109)

Johansson försvarar den uppbrutna formen med att den ”inte bara är ett uttryck för en brist eller oförmåga, utan också ett angreppssätt”.

Formen är, tolkar jag, också en konsekvens av Johanssons ”metod”, där han genomgående bekänner sig till en form av dialektik. Dialektiken, betraktad som ett objektivt förhållande snarare än en filosofisk metod, ses som ”ett vaccin mot de ständiga försöken att avgränsa tänkandet. Ingenting är bara sig självt, minst av allt den enskilda individens tänkande” (s. 64). Det dialektiska anslaget förstärks av att ett antal av bokens kapitel utgörs av dialoger, där Johansson debatterar till synes med sig själv, nästan på samma vis som Dr. B. (i Stefan Zweigs *Schachnovelle*) simultant spelar både svart och vit i sina schackpartier.

Thomas Mann, Jonas Eika, Yahya Hassan, Lars Norén, Peter Handke, Katarina Frostenson och Emma Adbåge hör till de författare som fladdrar förbi. Eftersom fram-

ställningsformen medger det, är avstickarna många. Johansson hinner avhandla bland annat demokrati och yttrandefrihet, estetisk autonomi, klimatkrisen, sociala medier och samtidens medielogik, nyliberalism och new public management. Sammantaget ska detta på ett inte alltid alldeles uppenbart vis tjäna till att rama in den eskatologi som Johansson vill teckna.

Det slut för litteraturen som Johansson förutskickar vilar i huvudsak på två postulat. För det första att litteraturens estetiska autonomi är hotad av en sorts ideologisk likriktning och instrumentalism där litteraturen förväntas vara uppbygglig och moraliskt rättfärdig – att den är sprungen ur ”ett aktivistiskt modus”, som Johansson uttrycker det (s. 26). För det andra att samhällets pågående digitaliseringsprocess, med allt mer läsning via skärmar och litteratur som förmedlas via ljudböcker och strömningstjänster, hotar den materiella bokens ställning och påverkar menligt förmågan att läsa litteratur. Uttryckta på detta vis går Johanssons grundpremissur naturligtvis att diskutera och problematisera närmast i det oändliga. Till att börja med, hur korrekta är dessa postulat? Vad menar Johansson med ”förmåga att läsa litteratur”, ja med ”litteratur” överhuvud?

Det Johansson menar med läsning, framgår det, är inte vilken ordinär läsning som helst, utan ”ett tillstånd där subjekt och objekt inte var åtskilda” (s. 171). Den riktiga läsningen förväntas vara inget mindre än immersiv, transcendentiv, personlighetsdanande:

En estetisk läsning däremot, en estetisk erfarenhet, är inte planlagd – den drabbar en. Läsaren öppnar sig, tappar kontrollen, *blir*. Blir annorlunda. (s. 97)

Det finns en frihet i den akten: allt blir klart. Inte verkligheten, men *verket*, situationen, subjektet och upplevelsen. Eller rättare sagt, erfarenheten: jag förs ut ur mig själv, vänds på sätt och vis ut och in, blir en del av en annan värld. Inte ”värld” i bemärkelsen fiktiva handlingar, utan i betydelsen av en verklig värld, en ny värld, tillgängliggjord och koncentrerad i ett verk, en skapelse, en blick (s. 164)

Denna form av läsning – den estetiska läsningen – förväntas således utgöra en motvikt dels till vår tids nymoralism, dels till det som Johansson ser som en pågående digital ”kolonisering” av vår omvärld och därmed vårt tänkande. Den immersiva läsningen utgör i det sammanhanget ”en annan tradition, en annan rationalitet, ett tänkande på andra premisser. Ett system där subjektet (läsaren) vare sig kan beskrivas som användare eller något som används” (s. 109). Det är, som det framgår, minst sagt anspråksfulla krav på läsning.

När Johansson pratar om litteraturen – den riktiga litteraturen – så antar den en idealiserad form. I anslutning till Adorno pratar Johansson om ett konstverks sanningshalt, där konstverket bär på en egen sanning oberoende av verkligheten (s. 43). Det han menar är att litteraturen å ena sidan måste värderas estetiskt, å andra sidan att den varken kan legitimeras moraliskt eller politiskt (s. 183). Exempelen på vilka böcker som kan leva upp till en sådan verkshöjd är ytterst få, vilket får till följd att litteraturbegreppet i Johanssons framställning framstår som något högst abstrakt, i det närmaste en teoretisk konstruktion. Det är hursomhelst utifrån dessa positioner om litteratur och läsning som Johanssons grundpremissur ska tolkas. Medan jag tycker att

dessa grundpremissar är sympatiska – ja, rent av vackra i vissa avseenden – så finns det något idealistiskt och naivt i denna hållning, detta försvar.

När det gäller Johanssons påståenden om en tilltagande nymoralism inom konst- och litteraturvärlden är det legitimt att ställa frågan på vilket sätt det är avläsbart i de senaste årens litterära utgivning. För det är rimligen ett påstående som går att verifiera (eller falsifiera). Ett av Johanssons (få) konkreta exempel på denna trend handlar om barnboksutgivningen i Sverige och att den skulle vara präglad av en ”beskäftig vilja att vara uppbygglig, moraliskt korrekt, politiskt oantastlig och normbrytande på just de önskade sätten” (s. 6) och att det i sig utgör en ideologisk likriktning och därmed, enligt Johansson, en automatisk estetisk förflackning av litteraturen. Denna form av ideologisk likriktning är inte ett resultat av en aktiv kulturpolitisk styrning utan har att göra med barnboksförfattarnas ”aktivistiska självförståelse” (s. 8). I sammanhanget kan jag tycka att barnboksutgivningen är ett dåligt exempel på den trend som Johansson vill belysa. Den barnlitterära utgivningen är av tradition mer utsatt för olika former av sociala, pedagogiska, psykologiska och moraliska konjunkturen. I de flesta fall har dessa svängningar inte lämnat något avtryck på vuxenlitteraturen. Det är heller inte uppenbart för mig – med god inblick i den samlade svenskspråkiga utgivningen av skönlitteratur – hur denna nymoralism manifesteras i nutidslitteraturen. Det hade därför varit förtjänstfullt med fler konkreta exempel som stöd för Johansson problembeskrivning.

Varken problemställning eller konkreta svar är lätta att extrapolera ur Johanssons framställning. Den grubblande, självreflexiva – ja, dialektiska – formen resulterar i något som påminner om den sokratiska dialogens sökande efter kunskap.

Kanske är det så, men här medger jag att jag försöker sufflera Johansson, att den nymoraliska trenden inte är så märkbar i litteraturen som sådan, utan mer i det offentliga samtalet och den kritiska diskussionen om litteraturen – på tidningssidorna, inom förlagen, vid bibliotekens författarkvällar? Det är åtminstone mot detta som jag uppfattar att Johansson riktar sin huvudsakliga udd. Det främsta exemplet som lyfts fram är debatten som följde på tilldelningen av Nobelpriset till Peter Handke. Det är en diskussion som också anknuter till liknande frågeställningar i senare års kulturdebatter om relationen mellan verk och upphovsman, alternativt fiktionens påverkan på verkligheten och vice versa – nu senast aktualiserad genom den polariserade debatten om rapartisten Yasin Byn och så kallad gangsterrap. Som del av samma problematiska spektrum, tror jag även man kan räkna förlag som ägnar sig åt självcensur genom att vägra ge ut det man uppfattar som potentiellt problematiska böcker, ”välmenande” försök till revisioner i utgåvor av äldre tiders barn- och vuxenlitteratur samt, ytterst, identitära frågeställningar rörande vad författare ska få skriva om, vilka röster de får representera, vilka erfarenheter en översättare behöver för att legitimt översätta texter etc.

Det som i Johanssons framställning framstår som det stora hotet blir motsatsen till den estetiska läsning han själv förespråkar. Denna motpol, den etiska läsningen, fordrar nämligen något av litteraturen. Men det att litteraturen vill göra något innebär samtidigt att den kan ställas till svars för det samma i kraft av att den ”åtrådade sanningen består i en överenskommelse med ett externt sakförhållande” (s. 43). Det är en reduktion, menar Johansson, att litteraturen inte tillför något mer än att bekräfta en viss ideologi eller moral. Det heter att ”litteraturen begränsas av en idiotisk idé om korrekthet” (s. 41). Någonstans tycker jag att Johansson själv faller offer för sin

dialektiska metod genom att framställningen genomgående är så hårdragen, i grunden oförsonligt och pessimistiskt dikotomisk, snarare än dialektisk. Kan det rent av vara så att Johanssons debattlystnad, även den, allt för mycket underkastar sig den samtida polariserande medielogik som den har som föremål att kritisera?

I likhet med *Det cyniska tillståndet* har denna bok gett upphov till debatt på tidningarnas kultursidor. En kritiker (innan han läst den) stämplade boken som en ”PR-kupp” och, ännu värre, ”en seminarieövning” (Jan Eklund, *Dagens Nyheter*, 24/2 2021). Jag ser emellertid syftet med Johanssons utläggning som lovligt och välmenande. Jag läser den som en grubblande, tvivlande folkbildningsinsats, en form av korrektur till de problem som Johansson ser i sin litterära samtid. Ärendet är ytterst motivationsgrunderna till litteraturens ställning i samhället. Varför finns litteraturläsning ens med i skolundervisningen när läsning i didaktiska sammanhang numera oftast diskuteras i termer av ”literacy” – det vill säga en mer generisk förmåga att avkoda texter, där fiktionstextens särskilda status egentligen är problematisk att motivera. I förlängningen, varför är det egentligen viktigt att en viss del av skattebetalarnas pengar ska gå till statliga stöd till författare och förlag? Att detta är angelägna frågor både för litteraturforskare och för ”den intresserade allmänheten” är odiskutabelt.

Jon Helgason